

Историческите уроци на близкото минало

С проф.
Момчил Методиев
за това колко
добре помним
събитията,
които са се случили
пред очите ни,
разговаря
Оля Стоянова

В рамките на фестивала „Минало не минало“, който се провежда през октомври, проф. Момчил Методиев беше водач на историческа разходка по улиците на София. Тя разказа за появата на първите неформални организации и техните акции в София, предшестващи оставката на Тодор Живков на 10 ноември 1989 г.

Историческата разходка, на която сте водач, е разказ за гражданските сдрусения в България, но се спира и на първите места на протести и студентски стачки в София в края на 1989 г. и през 1990 г. Познават ли се днес тази история и събитията, случили се буквално пред очите ни?

В интерес на истината, тези събития сякаш не са особено известни, макар за тях да има много спомени, и това за мен е учудващо, защото ги намирам за твърде важни. Идеята за самата историческа разходка не е нова, тя се роди преди няколко години, когато участвах в научна конференция, на която бяха поканени предимно чужденци. Те искаха да научат повече за събитията в България през 1989 г. и 1990 г., които за тях бяха непознати. Още тогава интересът към историческата разходка беше голям. Организирах я още няколко пъти и сега – след разговор с кураторката на фестивала „Минало не минало“ Весела Ножарова – решихме, че си струва тази разходка да бъде направена и за българска публика.

Как си обяснявате, че през последните години като че ли има култ към историческите обекти, а забравяме историческите събития, разиграли се пред очите ни?

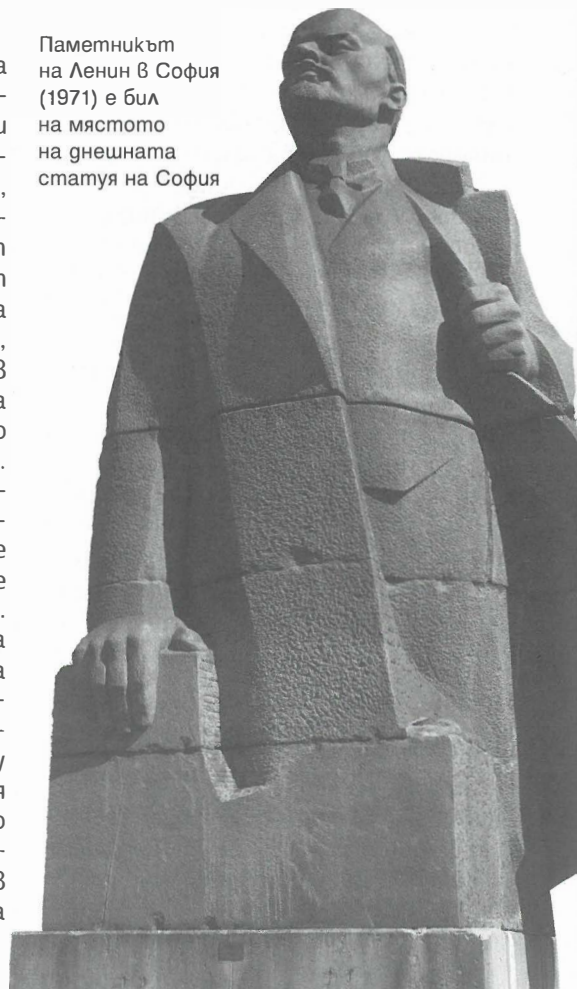
Моето лично мнение е, че под въздействие на социалните мрежи, когато днес се заговори за история, човек се фокусира върху определено събитие, определен исторически миг, или ако искате, върху определен исторически монумент, но често контекстът, в който се случва събитието, се губи от погледа. Разбира се, моята работа като историк е да поставя събитието или монумента в неговия исторически контекст: откъде започва и къде завършва, защо започва и защо завършва така.

Съществуват ли градски легенди, свързани с тези събития?

Когато става дума за пагането на комунизма в България, има много митове и твърде много конспиративни теории. Смятам, че пагането на комунизма у нас не може да се обясни, ако се пропусне гражданската активност на хората, които излизат на първите демонстрации и правят невъзможно оставането на власт на Тодор Живков. Не оспорвам факта, че 10 ноември е някакъв вид дворцов преврат, но не съм съгласен, че това е просто инициатива на партийното ръководство под съветски натиск. Партийното ръководство не би сторило нищо, ако не беше гражданската активност през предходните две години. Започвайки с протестите на българските турци срещу т.нар. „възродителен процес“, събитията в Русе, прожектирането на филма „Дишай“ (документален филм на режисьора Юрий Жиров, 1988 г., за протестните митинги на русенци срещу обгазяването на града от химическия комбинат в Горгево, *б.р.*), довел до създаването на Обществения комитет в защита на Русе, прераснал в „Екогласност“, събитията в края на

октомври 1989 г., първата голяма демонстрация на 3 ноември – всички тези събития правят оставането на Тодор Живков на власт невъзможно. И когато някой от студентите ми каже, че това е било дворцов преврат, аз отговарям: „Да, съгласен съм, дворцов преврат е. Партийното ръководство взема главата на Тодор Живков. Но какво щеше да стане, ако не го беше сторило? Да видим какво се случва в Румъния, където Николае Чаушеску остава на власт, но два месеца по-късно се стига до революцията, по време на която Чаушеску е осъден на процес, който трае няколко часа, и е екзекутиран на момента“. В Румъния режимът си отива кърваво, има революция – репресии, убийства. За щастие, България успява да избегне този тежък сценарий. И твърдя, че гражданската активност е фактор, който задължително трябва да се има предвид, в контекста,

Паметникът на Ленин в София (1971) е бил на мястото на днешната статуя на София



разбира се, и на международните фактори – събитията в Унгария, последвани от случилото се в Германия и падането на Берлинската стена. Краят на комунизма в България не може да бъде разказан, без да се акцентира върху гражданската енергия и желанието за промяна.

Тоест датата сама по себе си не е толкова важна, ако не видим процесите, които са довели до нея. Тук е важна и фигурата на историка, за да станат ясни връзките, които обикновено са невидими. Може би затова на учениците им е толкова скучно да наизустяват дати, ако не знаят какво се крие зад тях, ако липсва контекст.

Датата, разбира се, е важна и тя е символична. Специално за България 10 ноември 1989 г. е важна дата, както и 9 ноември – падането на Берлинската стена. А и въобще последвалите събития – падането на комунизма в Източна Европа, и то по мирен начин. Това прави 1989 много важна година. Казвам го като човек, който е чел архивите, включително архивите на Държавна сигурност. Тук трябва да кажа, че не съм участвал в тези събития, защото от 1988 до 1990 г. бях в Българската народна армия, както се наричаше тогава, и имам само страничен поглед към случилото се тогава. Години по-късно си дадох сметка, включително покрай една от ключовите фрази при падането на комунизма – репликата „По-добре танковете да гойдат“ на Петър Младенов, че ако танковете бяха дошли, щяха да ги карат такива като мен. Не аз лично, защото не съм бил в такова поделение, но хора с подобен биографичен опит.

А архивите какво показват?

Познавам тези събития през архивите, познавам ги също през разговори и спомени на участници в тях. Когато човек чете архивите, усеща много ясно как нараства напрежението вследствие на т.нар. „възродителен процес“ – преименуването и опита за насилствена асимилация на българските турци от 1985 г. След това, през 1986 г.,

е взривът в Чернобил, последван от драматично разрушаване на доверието между държавното ръководство и обикновените хора. Между другото, за Чернобил не се говори много, но тъй като напоследък работя и с тези архиви, просто съм поразен от мащабите на случилото се в България след аварията заради бездействието на властите. Тогава партийното ръководство не взема мерки за защита на населението от радиацията, но взема мерки за собствената си сигурност и това не остава незабелязано. Затова 1986 г. е също много важна година.

Разрушаването на доверието между властта и хората си личи и днес. В конспиративните теории винаги се подозира, че властта знае за нещо и позволява то да се случва, независимо дали става въпрос за климатичните проблеми, или здравеопазването.

Да, така е. Още през 1987 г. екологичната тема се превръща в централна заради обгазяването на Русе от химическия комбинат в румънския град Гюргево. Това води до заснемането на филма „Дишай“ и прожекцията му в Дома на киното, до създаването на Обществения комитет за екологична защита на Русе и до обединяване на гражданското недоволство около екологична кауза, което е много важно. Тъкмо екологичната кауза става обединителна, защото в този момент тя може да събере много повече привърженици, тъй като политическата кауза очевидно може да предизвика много остри репресии. Но да не забравяме и правозащитната кауза – имам предвид организации като Независимото дружество за правата на човека, което активно се бори и съобщава за проблемите, с които се сблъскват българските турци, и за опита за тяхната насилствена асимилация. Трябва да споменем и протестите на българските турци през май 1989 г., известни като „майските събития“, последвани от опита за тяхното прогонване от страната по време на принудителното им изселване, цинично наречено „Голямата екскурзия“. Всичко това се случва в контекста на тежка

икономическа криза, която се чувства от населението. Четейки архивите, човек може да усети нарастването на общественото напрежение под напора на множество фактори, които, от една страна, водят до активизиране на гражданската енергия, а от друга, до невъзможността този режим да продължи да съществува.

Това е донякъде и подготовка за отстояване на гражданските права, за организиране на стачки, демонстрации...

В Русе първите демонстрации са организирани от шест жени, които след това никога не влизат в политиката. Те са същински граждански активистки, както бихме ги нарекли днес. Филмът „Дишай“ на Юри Жиров показва самите демонстрации, видно е и това, че властите просто не знаят как да реагират. Там има един епизод, който показва как управниците се изправят пред хората, а дори не знаят как да включат мегафона. Във филма ясно се вижда, че в началото в тези демонстрации участват предимно жени.

На първа линия са майки с колечки.

А причината е, защото всички се надяват, че към жените властите не биха се отнесли толкова брутално, колкото е възможно да се отнесат към мъжете.

Колко от тази история може да се научи в една такава разходка из София?

За час-час и половина не може всичко да се види или да се научи, но през възловите места в София, свързани с онази епоха, могат да се разкажат някои важни събития. Разбира се, не всичко се случва в София, но събитията в столицата могат да бъдат представени в този по-широк контекст. Тази разходка има предимството, че ни води на конкретни места – да покажем къде е била петолъчката на Партийния дом и да си спомним паметния миг с нейното сваляне, да разкажем за първите студентски стачки, за огромния митинг на Орлов мост от юни 1990 г. Естествено, някои от тези места вече изглеждат по различен начин.



Момчил Методиев

Проф. д-р Момчил Методиев (род. 1969) е историк, преподавател в НБУ. Автор на книгите „Между вярата и компромиса. Българската православна църква и комунистическата държава, 1944–1989“ (2010), „Машина за легитимност. Ролята на Държавна сигурност в комунистическата държава“ (2008), „Нюйоркски митрополит Андрей. Биография, спомени, дневници“ (2016), както и съавтор на книгата „Държавна сигурност – предимство по наследство. Професионални биографии на водещи офицери“ (2016, заедно с Мария Дерменджиева). Главен редактор на сп. „Християнство и култура“. Работил е по съставителството на няколко документални сборника, издадени от Комисията по досиетата, както и по Проекта за история на Студената война на Института „Удроу Уилсън“ във Вашингтон, САЩ.

Дори фактът, че започвате от Статуята на света София е важен, защото това е мястото, където е бил паметникът на Ленин.

Да, паметникът беше там и гледаше към Партийния дом. Въобще цялата тази архитектура възплащаваше идеята за вечността на режима. За щастие, тя вече е позабравена, казвам за щастие, защото не виждам причина градът да бъде доминиран от подобна символика.

Кои са другите места, през които минава историческата разходка?

Започваме от паметника на Ленин. Минаваме през Съюза на писателите,

където говорим за писателите дисиденти Георги Марков, Радои Ралин. Следват Партийният дом, мястото на мавзолея на Георги Димитров, душгубките на ул. „Московска“ 5 в мазето на настоящия Централен държавен архив, спираме пред Софийския университет. Разбира се, в градинката на „Кристал“. Разказвам за побоя на 26 октомври 1989 г. по време на събирането на подписи под петиция с екологични искания. Тогава в градинката идват милиционери, пребиват хората, натоварват ги в камионетки и ги откарват в Южния парк. Това съвпада с т.нар. международен Екофорум, организиран от Съвета за сигурност и сътрудничество в Европа, бъдещата ОССЕ. По онова време в София има западни журналисти, които отразяват тези репресии, и така за пръв път темата за българските протести влиза в западните медии.

След това разказвам за внасянето на тази подписка в Народното събрание на 3 ноември и първия митинг, организиран по този повод. После преминаваме към събитията веднага след падането на комунизма – големите митинги пред храм „Свети Александър Невски“, големия митинг на Орлов мост, който стигаше до хотел „Плиска“. На този митинг вече съм присъствал и си го спомням.

Колко бързо се променя градът? Колко следи от тази история са останали по улиците на София?

Градът се променя, но не със скоростта, с която би трябвало да се промени. Разбира се, забелязвам промените, но все пак, пътувайки в чужбина, включително в Източна Европа, виждам, че разликата между София и останалите столици е доста голяма.

Ако човек е на 20 години, тази София, за която му разказвате, изглежда съвсем различно от София, в която той живее.

И така трябва да бъде. Всеки град се променя. Не е необходимо един млад човек да знае в детайли какво и къде се е случило. Но е важно да съзнава, че от гражданската активност има смисъл, че тя дава резултати. И другото,

което според мен е много важно: съзнаването, че краят на комунизма настъпи заради битката за права. Тогава всеки си е представял бъдещето по различен начин. Разбира се, хората не са били богати, искали са да притежават и консумират повече неща. Но основният протест е за права – политически и граждански. Накрая се стига до думата „демокрация“ и до искането за демокрация. За мен това е централният момент в събитията от 1989 г.

През 90-те години обществото ни беше много поляризирано на червени и сини, на леви и десни. Връщаме ли се отново в онова време?

Според мен тогава обществото беше много по-поляризирано, отколкото днес. Смятам, че един от големите успехи на т.нар. „български преход“ е, че успя да запази своя мирен характер. Може би днес по-младото поколение възприема термина „мирен преход“ като клише. Ако трябва да съм честен, дори аз самият тогава, бидейки на 20 години, го приемах като клише, когато политиките обясняваха колко е важно преходът да си остане мирен. Разделението в България тогава не беше само гражданско – условно казано, между комунисти и антикомунисти. Да не забравяме, че то беше и етническо. Едно от първите неща, които трябваше да се случат след края на комунизма, беше връщането на имената на българските турци, което стана през януари 1990 г. Това не беше лесно решение, защото и тогава имаше националисти, които предричаха трагедии. Като историк, виждайки две-три години по-късно какво се случи в Югославия, си давам сметка, че този мирен характер е всъщност голямо постижение. Той не е клише. Убеден съм, че ако бяхме попитали някой външен наблюдател, да речем, през октомври 1989 г. коя държава е най-вероятно да се срине в етнически конфликт, той нямаше да посочи Югославия. Сигурен съм, че щеше да посочи България. Ето защо смятам, че съхраняването на някаква разумност, дори в една силно поляризирана ситуация, е много важно. Затова смятам избягването на най-черния сценарий за голямо постижение.